
KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

SZÉLJEGYZETEK A TÁRSADALMI VÁLSÁGRÓL

Josip Županov: *Marginalije o društvenoj krizi*. Novi svijet — Globus, Zagreb, 1983

Az utóbbi években kialakult világméretű válságot, méreteit és következményeit tekintve sokan, a harmincas évek gazdasági válságával hasonlítják össze. A válság megnyilvánulási formái és intenzitása azonban országonként változó: magában hordozza az egyes társadalmi-politikai-gazdasági rendszerek sajátosságait. Külső és belső okainak, valamint következményeinek elemzése és a felhalmozódott problémák megoldása többé-kevésbé mindenütt elsődleges feladattá vált.

Nálunk egyes politikusok és közéleti dolgozók társadalmunk jelenlegi állapotát, „bonyolult helyzet” bizonyos vonatkozásban az 1941-es és az 1948-as helyzettel hasonlítják össze. Eltérőek azonban a vélemények a válság jellegének, intenzitásának és okainak a megítélésében.

Többen már huzamosabb ideje szorgalmaznak egy átfogó, tudományos igényű elemzést, de ugyanakkor találkozhatunk a kérdés leegyszerűsítésének, tudatos vagy tudat alatti elhomályosításának a próbálkozásaival is, ami egyeseknél a csodavárás határait súrolja.

Világos, hogy az ilyen rendkívül összetett helyzetekből a kiutat, a megoldást csak az eddig megtett út, de különösen az elmúlt évtized fejlődésének, változásainak a többoldalú, mélyreható elemzésével, a kívántó

okok tárgyilagos feltáráásával lehet megtalálni, ami szükségszerűen magában foglalja a valósággal — a hibákkal, mulasztásokkal, torzításokkal — való nyílt szembenézést. Ebben a törekvésben jól alkalmazható az ismert kibernetikai tétel, mely szerint a bonyolult kérdéseket csak a maguk bonyolultságában — nem pedig szimplifikálva — lehet megoldani. Ehhez tudományos és nyílt hozzáállásra van szükség.

Erre az igen időszerű és egyben érzékeny, a dolgok mélyére hatoló, jórészt üttörő szerepre vállalkozott, legalábbis részben, Josip Županov neves zágrábi szociológus, aki ugyan művének szerénységet tükröző címében is jelzi, hogy nem vállalja a válsággal kapcsolatos minden jelenség és alapkérdés elemzését, részletes feldolgozását — több esetben inkább csak a kérdések felvetésére törekszik.

Josip Županov műve bevezetőből, nyolc fejezetből, irodalomjegyzékből, név- és fogalomértelmezőből áll, amit Srđan Vrcan szociológus utószava — értékelő jegyzete egészít ki.

A bevezetőben a szerző abból indul ki, hogy jelenleg Jugoszláviában egy mélyreható és hosszan tartó válságállapotról — társadalmi válságról van szó, amely elsősorban a rendszer belső dinamikájából, működésének bizonyos kihagyásaiból

ered, s ez, többek között, oda vezetett, hogy egyes folyamatokat az adott helyzetben szinte lehetetlen hatékonyan ellenőrizni és útjukat állni. Itt rövid „előzetest” ad a fejezetek főbb mondanivalójából, fontosabb tételeiből, előkészítve az olvasót az elmélyültebb meditációkra.

Az első fejezetben a válság főbb dimenzióit igyekszik feltárni. Szerinte a válság a rendszerben létrejött feszültségből ered, de milyen erődökre vezethetők vissza a feszültségek — teszi fel a kérdést. Mindezekelött a különböző elképzelésekben, elvárásokban élő és normatívákban lefektetett „kell”, „legyen” és a „lett”, tehát a megvalósulás közötti feszültséget világítja meg, amely, többek között, a társultmunka elképzelt koncepciója és a kialakult vállalati mentalitás, az öngazgatási koordináció és az állami beavatkozás közötti ellentétekben jut kifejezésre. Ezáltal a rendszerben különböző bizonytalansági tényezők alakultak ki, amelyek fékezik a szabályozás mechanizmusait, folyamatait.

Ezután a válság megoldására irányuló különböző intézkedéseket és mechanizmusokat taglalja. Szerinte sem a rendszer belső tökéletesítésére fogantatott intézményes adaptáció állanó változtatása, illetve szaporítása, az előírások megújítása, sem a rendszernek az előző állapotába való visszaállítását célzó politikai kampányok nem bizonyultak eddig eléggé hatékonyaknak. Ezért célravezetőbb volna a nagy végleges problémák helyett (vagy mellett?) a figyelmet és az erőt inkább a társadalmi rendszer hatékonyságának elemzésére és fokozására fordítani.

Az *időszerű társadalmi pillanat* című fejezetben, elmélkedésének középpontjába a munkát, a termelés technológiáját és a termelékenységet állítja. A külföldön vett tudással

(szabadalmakkal) kapcsolatban felteszi a kérdést: miért nem sikerül azt nálunk nemesíteni, továbbfejleszteni. Rámutat a külső motiváció hiányának következményeire, majd a munkanélküliséggel kapcsolatban megállapítja, hogy „az öngazgatás intézményesített rendszeréből logikusan következik a teljes foglalkoztatottság követelménye: a termelőeszközök csak akkor válnak társadalmi tulajdonná, ha mindenki számára hozzáférhetőek”. (46. o.)

A szociális mobilitás kérdésének taglalásánál felhívja a figyelmet a társadalmi különbségek kiegyenlítésének egyes okaira és egy ún. értelmiségi proletariátus kialakulására.

Számomra igen érdekesek és teljesen elfogadhatóak az oktatásról ebben a vonatkozásban kifejtett nézetei és álláspontjai. A társadalmunkban mindinkább kifejezésre jut az ún. generációközi mobilitás — a termelői szakképzésből a tisztviselői szakképzésbe való átmenetel és a foglalkozási piramis csúcsai felé való törekvés — melynek társadalmi és lélektani hátterét taglalva ráirányítja a figyelmet a jelenség osztályjellegére. A megnövekedett, sőt elburjánzott egyéni aspirációk és az oktatási reformmal, illetve újabb keletű intézkedésekkel (megszorításokkal) leszűkített iskoláztatási lehetőségek, amelyekhez a rosszabb szociális helyzetű fiatalok anyagi lehetőségei is gátolóként párosulnak, kétségtelenül a szociális mobilitás bizonyos fokú leszűküléséhez vezet, ami a kialakult szociális struktúrák megmerevedését eredményezheti. A megoldást, természetesen, a szerző sem a felsőoktatási hálózat bővítésében látja.

A társadalmi szolidaritás gyengülésének okai után kutatva az intézményes politikai rendszer főbb jellegzetességeit és egyben fogyatékosságait igyekszik feltárni. A diagnózist a prognózisnak kell követnie,

amely a feltárt hiányosság kiküszöbölését és az objektív társadalmi folyamatok helyes irányítását tartalmazza, illetve ezekre irányul.

Könyvének *harmadik fejezetét* a szerző a „kollektív vállalatosság”, a piac, a felelősség és a gazdasági szabályozás kérdéseinek szenteli, és ezzel kapcsolatban több igen időszerű kérdést vet fel, mint pl.:

— a piaci erkölcs hiányát,

— az állami beavatkozás rendszerességének hiányát — a beavatkozás mennyisége és minősége (szabályozó funkciója) közötti összehangtalanság problémája stb. Rámutat továbbá:

— a hatalom asszimetrikus, aránytalan megoszlásának (ami a munkaszervezetekben gyakran a munkások kárára történik) következményeire a kockázatvállalásban a dolgozók részéről,

— a munka- és eszköztársítás nehezségeire,

— a vállalati viselkedésmód káros következményeire, amelyek többek között a globális társadalmi érdekek háttérbe szorításában, a társultmunka-szervezetek közötti szolidaritás alacsony fokában jutnak kifejezésre.

A szerző szerint tűnhetetlen a kollektív önzésnek és egymás közötti bizalmatlanságnak az elburjánzása, mert ez gátolja az új öngazgatási viszonyok kialakulását. Ezzel kapcsolatban rámutat az árpolitika komoly hiányosságaira (mi mindent „takarnak” az árak?) és az ilyen viselkedésmód tarthatatlanságára.

Munkájának *negyedik fejezetét* a munkaerő-piacának szenteli. Ezt az emberi erőforrások (értékek) elrendezésének mechanizmusaként fogja fel. Számára alapvető kérdés: kialakult-e társadalmunkban egy ilyen mechanizmus; és ha igen, hogyan működik. Ugyanis, amíg a piaci gazdálkodás feltételei fennállnak, ennek is léteznie kell.

Szerinte ennek hiányát a szakirányú oktatás reformjával kívánták

ellensúlyozni: a fiataloknak az ún. termelői szakmákra történő irányításával (vagy ikényszerítésével) a szabad pályaválasztás elvének alkalmazását zsugorították, illetve korlátozták (természetesen a szerző is tisztában van azzal, hogy ezt az elvet sosem lehetséges eszményi szinten megvalósítani). Az elvben elfogadott, de a gyakorlatban nehezen realizálódó munkaerőpiac következményeit — a munkában szerzett tapasztalat túlbecsülése és a tudás lebecsülése által — rendszerint a fiatalok sínylik meg. Ebből következnek továbbá a keresetek struktúrájában észlelhető torzulások, a munkaerő-kereslet és -kínálat gyakori megbénulása stb. Ilyen körülmények között lehetetlen a munkaerő mobilitását megvalósítani.

Társadalmunknak nagyon fontos érdekei közé tartozik, hogy minden dolgozó egyéni és társadalmi érdekekből egyaránt a neki megfelelő munkahelyre kerüljön. Ezt lehetetlen az oktatási rendszerben kialakult munkaerő-tervezéssel megvalósítani. Csak a jelenleg még jórészt hiányzó mechanizmusok — megfelelő elosztási és serkentési rendszer — kialakításával lehet elérni. Hozzáfűzzük, hogy a gazdasági hatóeszközök, mechanizmusok mellett feltétlenül szükség van bizonyos erkölcsi, humanitárius szempontok érvényesítésére is. Enélkül lehetetlen a hatékony és minden szempontból elfogadható kádenpolitika kialakítása — minden szinten.

Az *ötödik fejezetben* a munkanélküliség kérdését és az ifjúság alárendeltségének kritériumait elemzi. Szerinte ez jelenleg az égető társadalmi problémák közé tartozik.

A helyzet elemzésében a foglalkoztatottság (elhelyezkedés) terén érvényesülő alárendeltség (diszkrimináció) alapkritériumból indul ki:

1. a munkaerőpiac szelekciójából,

amely a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonyán alapul,

2. a szelekció szociokulturális kritériumából. (hagyományos munkamegosztás, a munkával kapcsolatos álláspontok és előítéletek stb.),

3. a szelekció intézményesített politikai kritériumából, amely elsősorban az egyén helyzetét foglalja magában az intézményesített rendszerben, és figyelembe veszi,

4. a szelekció gazdasági kritériumait, amelyek lényegében meghatározzák a munkánélküliség terjedelmét, mennyiségét.

E kritériumok alapján, egy Splitben végzett kutatás eredményeit is felhasználva lát hozzá a munkánélküliség elemzéséhez társadalmunkban. Részletesen foglalkozik a fiatalok, a nők alárendeltségével, a szociális helyzetből eredő inferioritással, a szakképzetlenséggel, a tehetségtelenek alárendeltségével, a munkánélküliek migrációs problémáival és anyagi helyzetével.

A hatodik fejezetben a munka szerinti elosztás kérdését dolgozza fel a piaci gazdálkodás összefüggésében. Rámutatva a munka „mérésével” kapcsolatban folytatott viták gyakori meddőségére, arra hívja fel a figyelmet, hogy a „piaci gazdálkodás, a munka és a munkában elért eredmények mellett, az elosztásba egészen más kritériumokat is belevisz”, mint pl. a bizonytalansági tényezők feltételei között megvalósuló erőforrás-elrendeződés (alokáció), amelyben az igazgatás-vállalkozási tevékenység nagy szerepet játszik (attól, hogyan találja fel magát egy adott helyzetben, gyakran jelentős mértékben függ a munkaszervezet jövedelme). Miután ennek a fontos alkotmányos elvnek az alkalmazásával kapcsolatban a dilemmák és nehézségek egész sorát említi — külön kiemelve az egyenlőségi terjedésének veszélyét — egyáltalán nem vonja kétségbe az elv

alkalmazhatóságának szükségességét, de igen fontosnak tartja a valóságunkból adódó és a jövedelemszerzésre, valamint a személyi jövedelmek alakulására ható tényezők és körülmények figyelembevételét és érvényesítését.

A hetedik fejezetben az alternatív stratégiák kérdésével foglalkozik, amelyek a munkaszervezetekben kialakult hatalmi struktúra megváltoztatására irányulnak.

Saját és mások kutatásaira hivatkozva elemzi, elsősorban a döntéshozatalban kifejezésre jutó, hatalomnak a megvalósulását a munkaszervezetekben, illetve az e téren tapasztalható „eltolódásokat”, a vezető struktúrák (ügyvezető szervek) javára. Elközben felhívja a figyelmet a valódi hatalomgyakorlás és a formális hatáskör megkülönböztetésére. A kérdés szelésebb megvilágításba helyezve felöleli a külső, állami, illetve öngazgatási szervek szerepét a munkásöngazgatás, illetve munkáshatalom megvalósításában a decentralizációs feltételei között.

Külön foglalkozik a közvetlen és autonóm munkaszelektiók kérdésével (a sztrájkok jellegével és okaival), s megállapítja, hogy az ilyen akciók, valamint a konfliktusok esetleges intézményesítése nem „illik bele” a jelenlegi szocialista társadalmak politikai rendszerébe.

Az öngazgatási tájékoztatás stratégiáját boncolgatva abból indul ki, hogy a manipulációk (a hatalom rejtett gyakorlását célzó törekvések) növekvő tendenciát mutatnak, és ez magában foglalja az információk megtartását, avagy téves, egyoldalú, hazug információk közlését. Következésképpen mélyreható, egyelőre elméletileg még nem egészen kidolgozott stratégia kialakítását szorgalmazza, amely a hatalom megszlásának megfelelő egyensúlyt biztosít, mert csakis így alakítható ki egy olyan korszerű kommunikáció-

és információrendszer, amely a munkásosztály tájékoztatását és érdekeit szolgálja. Szerintünk ehhez olyan személyi tényezőkre van szükség, akik képesek az információk befogadására, feldolgozására és akik kizárják a manipulációk és hatalomkiszajátítás minden formáját, vagy legalábbis ellenállnak minden ilyen próbálkozásnak, törekvésnek.

Az utolsó, *nyolcadik fejezetben* a szociológia, marxizmus és az ipari szociológia fejlődését, kapcsolatát és kölcsönhatását vizsgálja meg. Rámutat azokra a tényezőkre és körülményekre, társadalmi légkörre, amelyek a tudományágazatok fejlődését, illetve megtonpanását az utóbbi évtizedekben nálunk jórészt meghatározták. A problémák, a tanulmányozásra, kutatásra, tudományos feldolgozásra és értékelésre váró kérdések állandóan halmozódnak, a tudomány pedig — a szerző szerint — mind kevésbé válik alkalmassá és késznek a nagy és sürgős feladatok vállalására. Az emberi kapcsolatok, az öngazgatási szocialista viszonyok alakulása, a munka szerinti elosztás problematikája, az elbunjázó negatív jelenségek (az ún. „fehér” sztrájk) valódi okainak feltárása, a külső és belső motiváció kérdéskomplexuma, az igazgatás és vezetés funkcióinak viszonya és kapcsolata — a hatalomgyakorlás fényében — mind-mind elmélyültebb tanulmányozásra vár. A tudomány stagnálása szükségszerűen a gyakorlat fejlesztését hátráltatja.

Ezt a fejezetet olvasva több közös vonást fedeztem fel a szociológia és a pedagógiai fejlődés, illetve lemaradás között. A főbb okok is hasonlóak: a megfelelő légkör és az igazi alkotók, az önálló, autonóm alkotók hiánya. A tudomány, illetve a tudósok szunnyadozó lelkiismeretének élesztgetésére tehát, úgy látszik, nagy szükség van a társadalomtudományok terén. Csak

a dogmatizmustól, ikülső és belső korlátoktól mentes, a valóság felé forduló tudomány képes a fejlődéshez-fejlesztéshez s a válságócok felszámolásához hatékonyan hozzájárulni.

Josip Županov ebben a művében nem törekedett ugyan teljességre, a kérdés i komplex felölelésére, mégis a társadalmi válsággal kapcsolatos összes alapvető problémát igyekezett megvilágítani, vagy legalábbis érinteni. Vannak olyan tételei, állításai, következtetései, amelyek vita és ellenvetés tárgyát képezhetik, és amelyekről vitatkozni kell minél szélesebb körben. Itt elsősorban a válság gyökereire, okaira és (részben) megnyilvánulási formáira, hangsúlypontjaira gondolok. A kérdések ilyen nyílt és tudományos felvetése minden olvasót elmélyült gondolkodásra, intellektuális töprengésre készítet, és egyben serkentőleg, bátorítólag, útmutatólag hathat (újabb) tudományos kutatások megszervezésére.

Megkülönböztetett figyelmet érdemelnek e mű egyes tételeinek pedagógiai-oktatásügyi vonatkozásai. A kérdések egész sorát veti fel — ébreszti fel bennem. Milyen hatnak a társadalmi-politikai rendszer működésének különböző pozitív és negatív jelenségei az értékrendszer kialakulására, elsősorban a fiataloknál? Hogyan hat a dolgozók környezete, a munkaszervezetekben uralkodó légkör a személyiség fejlődésére, az egyéni és a társadalmi érdekek összhangjának esetleges felbomlására stb. Megannyi égető kérdés és kihívás a pedagógia számára.

Ennek a sokak számára talán nehézkés stílusú könyvnek — amelyet mindenkinek, akit társadalmi fejlődésünk időszerű kérdései érdekelnek melegen ajánlok — számomra legnagyobb tanulsága a következő:

A társadalmi válságot csak egy *mélyreható társadalmi reformmal*, el-

sősorban a társadalmi viszonyok változtatásával lehetséges megoldani, és ez magában foglalja egy új értékrend, ill. a kölcsönös bizalom és felelősség rendszerének a kialakítását — a szocialista erkölcs kö-

vetelményeinek a tiszteletben tartását. A gazdasági reform csak egy ilyen keretben, a társadalmi reform függvényeként valósítható meg tökéletesen.

Tóth Lajos

MARX REGÉNYESÍTETT ÉLETRAJZA

Szerebrjakova Galina: Karl Marks — Romansirana biografija. Svjetlost, OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo, 1982; fordította: Danica Jakšić, 626 oldal

A jugoszláv átlagolvasó, aki csak a hazai kiadványokra van utalva nemigen dűskál a Marx munkásságára és életére vonatkozó művek között. Különösen szerény a választék a könyvpiacon kapható alkotásokból. Ezt a választékot frissíti most fel a sarajevói kiadó igen komoly grafikai kivitelésben és tekintélyes összegért (850 din.) áruba bocsátott kiadványa. Érthetetlen ez a mondanivalójában szerény, de kivitelezésében sokatmondó könyv, ha nem vesszük figyelembe, hogy a neves kiadóház melyik sorozatában jelent meg. Ugyanis a jeles személyiségek életrajzának többé-kevésbé szórakoztató olvasmányként közreadott sorozatában esett a választás a már elévült irodalmi módszereket alkalmazó orosz író (irodalmi munkásságát 1925-ben kezdte a Komszomszkaja Pravdában, ezt a könyvét a szovjet ifjúsági kiadó, a Malladaja gvargyija vagy két évtizeddel a mostani előtt adta ki) könyvére. A könyv nem Marx életművéről szól, a múlt század történelmi eseményeit és társadalmi viszonyait pedig csak szórványosan tárgyalja, hol meglehetősen részletességgel, hol meg éppen csak megemlítve őket. Ez vonatkozik a Marxot körülvevő harcostársakra és ellenfelekre is. Egyeseket részletes jellemábrázolás és emberi magatartásuk

alapján mutat be, mások viszont, akik igen lényegesek voltak Marx tevékenységének kibontakozásában, alig vannak jelen.

A nálunk kapható Marx életútját tárgyaló és bemutató művek közül elsősorban kettőt kell megemlíteni: a dr. Zvonko Tkalec szerkesztésében, 1978-ban megjelent *Sećanja na Marksa i Engelsa — Memoari, članci, zapisi njihovih savremenika*. (Globus, Zgb) című könyvet. Ez a kortársak visszaemlékezéseit és értékeléseit tartalmazó kiadvány a mai olvasónak is sokat mond, tartalmas és megleveníti a tudományos szocializmus megalapítóinak egyéniségét és tevékenységét. A másik kiadvány a legbizarrabb az összes Marx életével és életművével foglalkozó hazai kiadványok sorában. A belgrádi egyetemista kiadó központ (SIC) M. Rius Londonban 1976-ban megjelentetett humoros-szatirikus képregényét adta közre *Marx za početnike* címmel. A kiadvány Marx életét és tanításának lényegét vázolja.

A háború utáni — tudomásunk szerint — első Marxszal foglalkozó kiadványunk a belgrádi Kultura gondozásában 1950-ben jelent meg *Karl Marks — članci i sećanja* címmel. Ezt a szerény terjedelmű kiadványt (151 o.) még ugyanabban az évben magyar nyelven is közre-